

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ПРОФІЛАКТИКА У ПРОВАДЖЕННЯХ  
ЗА ФАКТАМИ ВЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В ІНТЕРНЕТ-КОМЕРЦІЇ**

**FORENSIC PREVENTION IN PROCEEDINGS FOR FRAUD  
IN INTERNET COMMERCE**

Наголошено, що слідчий у процесі розслідування злочинів, поряд із встановленням і доказуванням обставин їх вчинення, має чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції – попередження кримінальних правопорушень у майбутньому. Цілком логічним, на наш погляд, є включення питань профілактичної діяльності слідчого до методики розслідування злочинів як окремих структурних елементів. Проте досі тривають дискусії щодо змістовних частин профілактичної діяльності в криміналістичному розумінні. Зазначається, що, незважаючи на те, що більшість науковців вважають, що фактори, що впливають на злочинність, досліджуються кримінологією, водночас багато аспектів проблеми запобігання злочинності не належать ні кримінології, ні будь-якій іншій криміналістичній науці. правового циклу, і знаходиться на стику різних галузей знань. Наголошується на необхідності відновлення у Кримінальному процесуальному кодексі України обов'язку розкривати органам досудового розслідування причини та умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також подавати до відповідного державного органу, громадськості організації або посадовій особі подання про вжиття заходів щодо усунення зазначених умов і причин. Стаття присвячена висвітленню проблемних питань криміналістичної профілактики, в якій окреслено предмет криміналістичної профілактики шахрайства в Інтернет-торгівлі, визначено об'єкти та суб'єкти криміналістичної профілактики. Розроблено методи та прийоми виявлення причин та умов, що сприяють шахрайству в Інтернет-торгівлі. Висвітлено основні напрямки криміналістичної діяльності щодо попередження розслідуваних кримінальних правопорушень. Зроблено висновок, що предметом криміналістичної профілактики шахрайств в інтернет-комерції є: визначення об'єктів і суб'єктів криміналістичної профілактики; розробка методів, прийомів виявлення причин та умов вчинення шахрайств в інтернет-комерції; розробка на їх основі основних напрямів криміналістичної діяльності із запобігання досліджуваних кримінальних правопорушень.

***Ключові слова:** шахрайство, інтернет-комерція, профілактична діяльність, причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, профілактичні заходи.*

It was emphasized that the investigator in the process of investigating crimes, along with establishing and proving the circumstances of their commission, must be clearly aware of the need to perform another, no less important function – prevention of criminal offenses in the future. It is quite logical, in our opinion, to include issues of preventive activity of the investigator in the methodology of crime investigation as a separate structural element. However, there are still ongoing discussions about the substantive parts of preventive activities in the forensic sense. It is noted that, despite the fact that most scientists believe that the factors that influence crime are studied by criminology, at the same time, many aspects of the problem of crime prevention do not belong either to criminology or to any other criminal science. legal cycle, and is at the intersection of various fields of knowledge. Emphasis is placed on the need to reinstate in the Criminal

Procedure Code of Ukraine the obligation to reveal to pre-trial investigation bodies the reasons and conditions that contributed to the commission of criminal offenses, as well as to submit to the relevant state body, public organization or official a submission regarding taking measures to eliminate the above-mentioned conditions and reasons. The article is devoted to the coverage of problematic issues of forensic prevention, in which the subject of forensic prevention of fraud in Internet commerce is outlined, the objects and subjects of forensic prevention are defined. Methods and techniques for identifying the causes and conditions contributing to fraud in Internet commerce have been developed. The main areas of forensic activity to prevent the investigated criminal offenses are highlighted. It was concluded that the subject of forensic prevention of fraud in Internet commerce is: identification of objects and subjects of forensic prevention; development of methods, techniques for identifying the causes and conditions of committing fraud in Internet commerce; development on their basis of the main areas of forensic activity for the prevention of investigated criminal offenses.

**Key words:** *fraud, Internet commerce, preventive activities, causes and conditions contributing to the commission of criminal offenses, preventive measures.*

**Постановка проблеми.** Слідчий у процесі розслідування кримінальних правопорушень, поряд із встановленням і доказуванням обставин їх вчинення, повинен чітко усвідомлювати необхідність виконання іншої, не менш важливої функції – запобігання кримінальним правопорушенням у майбутньому. Цілком логічним, на наш погляд, є включення питань профілактичної діяльності слідчого в методику розслідування злочинів як окремого її структурного елемента. Втім, дотепер тривають дискусії з приводу змістовної частин профілактичної діяльності у криміналістичному розумінні.

**Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми** свідчить, що проблеми криміналістичної профілактики неодноразово розглядалися у наукових працях Г. А. Аванесова, А. Ф. Волобуєва, Л. Д. Гаухмана, В. В. Голіна, В. О. Глушкова, І. М. Даньшина, О. М. Джужі, Я. Ю. Кондратьєва, Н. Ф. Кузнецова, П. П. Михайленка, Р. Л. Степанюка, П. В. Цимбала, І. Я. Фрідмана та інших вчених. Між тим, залишається ряд дискусійних та невирішених питань.

**Метою статті** є вивчення та аналіз наукової літератури щодо криміналістичної профілактики, на підставі чого визначення та розкриття складових криміналістичної профілактики шахрайств в інтернет-комерції.

**Основний зміст.** Не дивлячись на те, що більшість вчених вважають, що фактори, які впливають на злочинність, вивчаються кримінологією, в той же час багато аспектів у проблемі запобігання злочинам не належить ні до кримінології, ні до будь-якої іншої науки кримінально-правового циклу, а знаходиться на перетині різних галузей знань [1, с. 57].

Деякі вчені включають у предмет криміналістичної профілактики:

- закономірності утворення, виявлення та дослідження слідів прояву криміногенних обставин під час підготовки, вчинення і приховання окремих видів і категорій злочинів відомими криміналістам способами (незалежно від того, чи застосовувались такі способи злочинцями, чи застосування їх є можливим і прогнозується криміналістами);

- техніко-криміналістичні засоби захисту об’єктів від злочинних посягань, що сприяють виявленню і припиненню злочинів, а також використовуються з метою отримання, накопичення і видачі інформації про знаряддя і засоби, що використовуються під час вчинення злочинів, та осіб, схильних до їх вчинення;

- техніко-криміналістичні засоби, прийоми і методи виявлення, фіксації і дослідження криміногенних обставин;

- тактичні прийоми і засоби найбільш ефективного виявлення і усунення криміногенних обставин, а також запобігання і припинення злочинів;

- криміналістичні методи або системи прийомів виявлення і усунення причин і умов вчинення злочинів, а також припинення і попередження злочинів [2, с. 124].

Інші визначають криміналістичну профілактику, як діяльність уповноважених суб’єктів і напрям наукових досліджень, який базується на загальних кримінологічних рекомендаціях по встановленню причин і умов, що сприяють конкретним злочинам, вжиттю спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання і припинення [3, с. 33].

Важливий внесок у розвиток поняття предмета криміналістичної профілактики зробив І. Я. Фрідман. Своє визначення предмета криміналістичної профілактики автор формулює так: «Криміналістичне вчення про профілактику вивчає закономірності виникнення обставин, що сприяють правопорушенням, їх виявлення, дослідження, оцінки і використання в попереджувальних цілях». Засоби і методи запобігання злочинам, на думку І. Я. Фрідмана, повинні розроблятися наукою криміналістикою і бути невід'ємною частиною її предмета і системи. На відміну від них, загальні питання криміналістичної профілактики слід розглядати самостійно, не в рамках наявних розділів, а як теоретичну частину криміналістичної профілактики, що утворить її окрему теорію. Він зауважував, що криміналістика повинна своїми спеціальними криміналістичними прийомами і методиками систематично і плановірно сприяти виявленню обставин, що сприяють вчиненню злочинів, розробці заходів, спрямованих на їх усунення, готувати профілактичні рекомендації організаційного та технічного характеру (наприклад, розробляти спеціальні технічні пристрої), спрямовані на припинення конкретного злочину, попередження злочинів та інших правопорушень, аналогічних розслідуваному [2, с. 124; 4, с. 95].

Отже, як показав аналіз юридичної літератури, серед основних профілактичних заходів здебільшого вказуються виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також застосування заходів щодо їх усунення та припинення кримінальних правопорушень.

При цьому, як зазначає А. Ф. Волобуєв, успішне розв'язання проблеми встановлення причин та умов конкретного злочину можливе лише тоді, коли це завдання чітко усвідомлене, визначене з самого початку розслідування за кримінальним провадженням і плановірно вирішується паралельно з встановленням інших обставин [9, с. 345].

Проте, слід звернути увагу, що законодавець виключив взагалі у чинному кримінально-процесуальному кодексі норму, яка передбачала б заходи щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів. На відміну від кримінально-процесуального кодексу 1961 р., де передбачався обов'язок органів дізнання, слідчого, прокурора при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочину та вжити заходи по їх усуненню шляхом винесення відповідного подання (відповідно до ст. 23, 23<sup>1</sup> КПК), в ньому також чітко визначені суб'єктний склад та правові форми реагування уповноважених на те осіб (органу дізнання, слідчого, прокурора). Коментуючи цю законодавчу ініціативу, М. М. Єфімов зауважує, що в уповноважених осіб, які здійснюють досудове розслідування (слідчий, дізнавач, прокурор), повинні мати можливості хоча б зробити мінімум, щоб уникнути в подальшому вчинення подібних протиправних діянь [5, с. 342].

О. О. Черненко взагалі критично зауважує, що після набуття чинності нового КПК України у нормативному закріпленні профілактичних функцій слідчих склалася суперечлива ситуація. З одного боку, положення нового кодексу не визначають обов'язки слідчих, пов'язані з виконанням загально-кримінологічної чи спеціальної профілактики. З іншого боку, в Законі України «Про поліцію» запобігання злочинам та іншим правопорушенням було віднесено до основних обов'язків правоохоронців, які традиційно поширювалися на усі підрозділи та служби МВС України, в тому числі – на підрозділи Головного слідчого управління [6, с. 185].

Більшість авторів взагалі виступають щодо внесення до чинного КПК України доповнення про внесення подання на розгляд державних органів та посадових осіб [7, с. 45]. Натомість, В. М. Плетенець критично зауважує, що, запровадження лише даної норми в чинний КПК України, без зміни ставлення уповноважених суб'єктів до розглядуваного процесуального засобу впливу, ситуацію не змінить. Тому, превентивній діяльності має бути приділено належну увагу з боку дослідників та практиків, що б вивести її на якісно новий рівень. Тільки тоді можна говорити про вплив розглядуваної діяльності правоохоронних органів на злочинність як явище. Особливого значення ця діяльність набуватиме в умовах можливості реалізації протидії, усунення яких розглядатиметься запорукою успіху їх подолання. Для усунення причин та умов вчинення кримінального правопорушення, що були виявлені в ході розслідування, уповноважена особа може направити подання до відповідного органу чи структури, незалежно від форм власності. Проте, усунення виявлених уповноваженими особами причин та умов протидії досудовому розслідуванню, переважно, покладається на них самих. Саме від якості реалізації суб'єктами розслідування застосованих засобів та заходів визначається ступінь інтенсивності протидії та можливості її подолання. Таким чином, усвідомлення того, що реалізовувати заходи доведеться самому, а не доручати комусь, сприятиме підвищенню ефективності здійснення діяльності з недопущення або зведення до мінімуму можливості формування умов протидії досудовому розслідуванню [8, с. 337].

Тому, як на нашу думку, необхідно повернути закріплення в КПК України обов'язку виявляти органам досудового розслідування причини й умови, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, а також вносити до відповідного державного органу, громадської організації або посадової особи подання стосовно вжиття заходів для усунення вищезазначених умов і причин. У юридичній літературі стосовно боротьби та розслідування шахрайства можна побачити неодноразові спроби описати причини, чому таке явище набуло масового явища.

Слід відзначити позитивним науковий підхід А. Ф. Волобуєва, який, досліджуючи злочини у сфері підприємництва, у тому числі й комерційні (торгівельні) шахрайства, розподілив причини та умови їх вчинення на суб'єктивні і об'єктивні. До суб'єктивних умов вчений відніс наступні фактори:

- віра певної частини населення в те, що в умовах ринкових відносин можна збагатитися швидко і, головне, не прикладаючи великих зусиль. Саме цю умову використовують підприємці-шахраї;

- довірливість людей до реклами, особливо коли вона проводиться з широким використанням різноманітних засобів на значній території (преси, телебачення, рекламних написів на спеціальних щитах і будівлях). Уява людей про можливість швидкого збагачення формувалася і під суттєвим впливом недобросовісної (а точніше, шахрайської) реклами на початку 90-х рр. комерційними структурами типу АТ «МММ», «Український будинок Селенгу» та іншими. Грунтується така віра на глибокому психологічному усвідомленні, що ЗМІ контролюються державою і все що повідомляється ними сприймається як офіційна позиція;

- схильність деяких підприємців у гонитві за високим прибутком до занадто ризикованих комерційних операцій. Ця риса проявляється при укладанні сумнівних угод щодо закупівлі великих партій дефіцитного товару на умовах 100% попередньої оплати, наданні кредиту без належної перевірки можливостей партнера та інших. Прагнення одержання високих прибутків, випередження конкурентів при укладанні вигідних договорів активно експлуатують підприємці-шахраї, вдаючись головним чином до фальсифікації різноманітних документів для введення в оману необережних бізнесменів;

- недостатньо ретельна перевірка кандидатур при найманні на роботу, пов'язану з великими матеріальними цінностями, грошима, виконанням особливо важливих функцій. В комерційних структурах не завжди приділяється належна увага підбору кадрів, робота яких має відношення до операцій з коштами. В результаті на посади менеджерів, бухгалтерів, економістів, спеціалістів в галузі комп'ютерної техніки потрапляють особи з кримінальною спрямованістю, які використовують своє службове становище для особистого збагачення за рахунок компанії, в якій вони працюють;

- недоліки в організації служби економічної безпеки підприємств і банків. Звичайно дозволити собі службу економічної безпеки може тільки достатньо велике підприємство;

- недоліки в діяльності контролюючих і правоохоронних органів, які своєчасно не виявляють або не реагують на правопорушення в підприємницькій діяльності;

- корумпованість державного апарату управління. Це одна з найбільш криміногенних умов економічної злочинності, яка є зараз надзвичайно складною і болічною проблемою в Україні [9, с. 351–353].

До об'єктивних умов можуть бути віднесені наступні фактори, які безпосередньо не залежать від свідомості і волі населення: 1) повільність і суперечливість соціально-економічних реформ на шляху переходу до ринкової економіки, відсутність чіткої концепції (програми) таких реформ; 2) загальноекономічна і фінансова криза, яка продовжує поглиблюватися (тягне за собою зростання безробіття, технологічний занепад виробництва, неплатоспроможність підприємств); 3) масове зубожіння населення (більшість його знаходиться на межі і за межею бідності); 4) недосконалість законодавства, що регулює фінансово – господарські відносини (часті зміни в законодавстві, непомірний податковий тиск на підприємця); 5) відсутність ефективної системи державного контролю за діяльністю комерційних структур; 6) наявність тіньової економіки співвідносно за своїми матеріальними і фінансовими ресурсами з економікою легальною (є живильним середовищем для організованої злочинності). Приведені суб'єктивні і об'єктивні фактори переплітаються між собою і впливають один на одного, створюючи сприятливі умови для економічної злочинності, зокрема для її організованих форм [9, с. 354–355].

Разом з тим, матеріали судово-слідчої практики, анкетування працівників поліції та аналіз юридичної літератури, дозволили виділити такі причини та умови, що сприяють вчиненню комерційних інтернет-шахрайств:

Об'єктивні причини та умови:

- наявність законодавчих колізій щодо здійснення комерційних інтернет-угод. Так, згідно з роз'ясненням Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у листі від 19.11.2012 № 3502-05/43517-14 суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за допомогою мережі Інтернет, повинні керуватися вимогами Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями. Між тим, не дивлячись на існування цих Правил, законодавчо вимоги щодо порядку створення таких магазинів не достатньо визначені, що не заважає шахраям створювати інтернет-магазини, а потім їх ліквідувати. Це створює підґрунтя для існування магазинів у мережі Інтернет, що діють за принципом фірм-одноденок (78%);

- недостатня нормативна урегульованість питань пов'язаних із створенням, введенням/виведенням коштів, ліквідацією електронних гаманців, що полегшує використання їх у злочинній діяльності. Основні властивості віртуальних гаманців, якими зловживають злочинці, полягають у можливості: швидкого, дешевого проведення трансакцій і легкості обходу обмежень, зокрема за сумами платежів; організації і проведення нелегальної діяльності за допомогою мережі Інтернет, доходи від якої надходять за допомогою платежів в електронних грошах; ухилення від сплати податків; приховування слідів трансакції (послідовного ряду трансакцій); використання третіх осіб; де-персоніфікованого введення/виведення готівки; «обходу» банківської системи, яку жорстко регулюють з питань легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом (71%) [10];

- зростання випадків переведення грошей через платіжні системи WebMoney, PayPaB, QIWI, МспеуБоокегв, які позбавляють можливості ідентифікувати особу, яка знімає кошти з рахунку [11, с. 75] (35%);

- зростання випадків оплати товарів та послуг криптовалютою, статус якої дотепер не визначений (8%);

- недостатня сформованість єдиного понятійного апарату щодо середовища, в якому вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані із використанням комп'ютерних технологій (31%);

- низький рівень розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу Інтернет, в той час, як латентність є дуже високою (37%);

- складність доведення факту вчинення обману в мережі Інтернет, що породжує нові випадку з боку одних і тих самих осіб (35%);

- розповсюдженість недостовірних пропозицій у ЗМІ та мережі Internet (79%);

- зниження рівня життя населення, що змушує шукати пропозиції в Інтернеті за більш вигідними цінами, аніж у торговельних центрах (82%);

- недостатній контроль з боку суб'єктів, які повинні здійснювати функції з контролю за діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності сфери (81%);

- неоднозначність судової практики щодо шахрайств у мережі Інтернет (67%) тощо.

Водночас, суб'єктивними причинами та умовами, що сприяють вчиненню комерційних інтернет-шахрайств є:

- надання громадянами переваги укладанню дистанційного варіанта угод щодо купівлі-продажу товарів та послуг, що виключає прямий фізичний контакт продавця та покупця (81%);

- халатне відношення до перевірки репутації підприємця, який пропонує об'єкти комерційного призначення і Інтернеті та покупця, який такі об'єкти (послуги) бажає отримати (81%);

- халатне відношення до вивчення інформації, що міститься в електронній формі щодо умов купівлі-продажу товарів та послуг (81%);

- халатне відношення до вивчення змісту документів, в яких зафіксовано укладання дистанційної угоди (69%);

- надто велика довірливість, безпечність та необачність громадян (91%);

- професійно-моральна деформація суб'єктів підприємницької діяльності, та схильність їх до обману з метою наживи (81%);

Слід зауважити, що криміналістика повинна систематично і планомірно сприяти не тільки виявленню обставин та причин, що сприяють вчиненню злочинів, а й сприяти розробці заходів, спрямованих на їх усунення, а також готувати профілактичні рекомендації організаційного та технічного характеру (наприклад, розробляти спеціальні технічні пристрої), спрямовані на припинення конкретного злочину, попередження злочинів та інших правопорушень, аналогічних розслідуваному [2, с. 123].

З цього виходить, що, окрім виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню комерційних інтернет-шахрайств, фактично до профілактики таких кримінальних правопорушень слід віднести й діяльність, що перешкоджає вчиненню кримінальних правопорушень.

Тому слід підтримати авторів, які акцентують увагу на тому, що запобігання злочинам безпосередньо є запобіжною діяльністю щодо злочинності і безпосередньо спрямовується не проти неї в тому вигляді (обсязі), у якому вона існує нині, а стосовно чинників, що зумовлюють її. Ця діяльність здійснюється з метою зупинення дій останніх і перешкодження подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності та запобігання їм. Злочинність є соціальним феноменом, що виявляється в кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні зумовленим певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми упереджувальними заходами [12, с. 318–319].

Отже, предметом криміналістичної профілактики шахрайств в інтернет-комерції є: визначення об'єктів і суб'єктів криміналістичної профілактики; розробка методів, прийомів виявлення причин та умов вчинення шахрайств в інтернет-комерції; розробка на їх основі основних напрямів криміналістичної діяльності із запобігання досліджуваних кримінальних правопорушень.

#### Список використаних джерел:

1. Янковий М.О. Криміналістична профілактика злочинів як складова слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. С. 55–59.
2. Томин С. В. Об'єкт та предмет профілактики кримінальних правопорушень як окремого вчення криміналістики. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3 (12), 2016. С. 123–127.
3. Матусовский Г. А. Проблемы развития криминалистической профилактики. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 вересня 2003 р.) / Редкол. : М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків, 2003. С. 38–41.
4. Фридман И.Я. Вопросы профилактики преступлений при криминалистическом исследовании документов. Київ. : КНИИСЭ, 1968. 88 с.
5. Єфімов М.М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-е вид., доп. і перероб. / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
6. Черненко О. О. Роль слідчих підрозділів ОВС України у профілактиці злочинності (історичний досвід). *Інформація і право*. № 1(16)/2016. С. 180–187.
7. Омельчук Л.В. Следственная профилактика преступлений, связанных с ненадлежащим исполнением профессиональных обязанностей медицинскими работниками по Уголовному кодексу Украины. *Экономика и право Казахстана*. 2012. № 23. С. 42–47.
8. Плетенець В.М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню: монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.
9. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. на здоб. наук. ст. д.ю.н. за спец. : 12.00.09 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2001. 446 с.
10. Чучко С. В. Щодо регулювання правовідносин у віртуальному просторі при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет. *Вісник Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. № 1 (45). 2020. С. 78–82.
11. Заяць К.Д. Методика розслідування шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 196 с.
12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.